

Kulturhistorisk rapport

Algade 61/ Tiendeladen 7. Sankt Peders kirkegård.

J.nr. ÅHM 6465

November 2014, februar og april 2015

Kulturhistoriske rapporter ved Nordjyllands Historiske Museum # 39

Ved arkæolog Bente Springborg

Lille Kristusfigur. Støbt bronze. Fundet på Sankt Peders kirkegård i 1907.

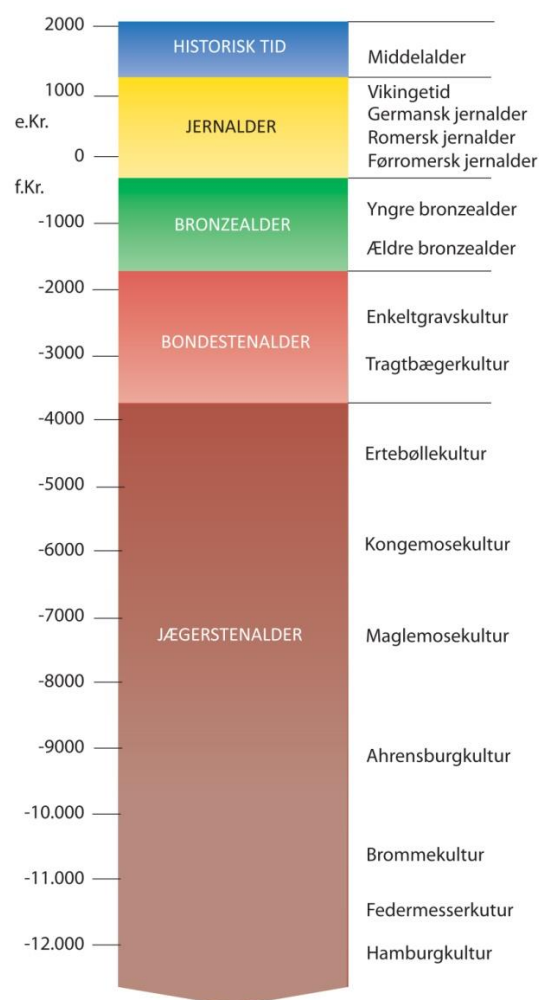

Telefon: 99 31 74 00

E-mail

historiskmuseum@aalborg.dk

Indledning	3
Undersøgelsens forhistorie	4
Undersøgelsens resultater	5
Sammenfatning og perspektivering	11
Udgravningsdata.....	13

Indledning

Aalborg er opstået på en lav ler- og sandbanke ved Limfjorden. Banken gennemskæres på stedet af Østerå, der har kunnet benyttes til færdsel og som åhavn, hvorved den har været afgørende for byens placering. Østerå har formentlig spillet en afgørende rolle allerede i 700-800-tallet. Ler- og sandbankens aflange form langs limfjordskysten har defineret udstrækningen af byens ældste bebyggelse og forløbet af byens vigtigste færdselsstrøg, Algade, der førte fra vest mod øst gennem byen.

Ved Algade, på den østlige side af Østerå, har arkæologiske undersøgelser vist, at byens oprindelse her skal findes i 700-800-tallet, mens der på den vestlige side af åen er fundet arkæologiske spor, som foreløbig peger på, at aktiviteterne her går tilbage til 900-tallet. I 1000-1100-tallet tilkommer byens ældste kirker, der fordeler sig med to på hver sin side af Østerå.

Den ene af de to kirker på den vestlige side af Østerå var Sankt Peders kirke, der menes at være opført i 1100-tallet som en kvaderstenskirk. Kirken med omgivende kirkegård lå i den vestlige udkant af Aalborgs historiske bykerne, på sydsiden af Algade.

I de skriftlige kilder nævnes Sankt Peders sogn første gang i 1431 og Sankt Peders kirke i 1457.

I løbet af middelalderen blev der, til beskyttelse af Aalborg by, anlagt befæstningsværker bestående af jordvolde og voldgrave omkring byen. Byens vestlige befæstningslinje blev anlagt således, at Sankt Peders kirke og kirkegård kom til at ligge lige uden for befæstningen og Vesterport, der var adgangsvej for den syd fra kommende trafik.

Aalborgs omtrentlige udstrækning omkring 1530. Sankt Peders kirke og Vesterport ses yderst til venstre.

Under borgerkrigen, den såkaldte Grevens Fejde, der rasede i Danmark fra 1534-1536, ankom Skipper Clement i september 1534 til Aalborg fra søsiden og indtog byen og borgen Aalborghus. Derpå gik han i gang med at rejse et omfattende oprør blandt bønderne i Nordjylland. I et forsøg på at knægte oprørshæren samledes en jysk adelshær, og det kom til kamp ved Svenstrup den 16. oktober. Adelshæren led et knusende nederlag, og oprøret fortsatte ned gennem Jylland. I begyndelsen af november tærnede Skipper Clement og hans oprørshær sammen med Christian 3.'s holstenske hærfører Johan Rantzau og hans store professionelle hær af lejetropper ved Randers. Men nu var oprørernes held sluppet op – de blev slået, splittet og jaget på flugt. Clement og resterne af oprørshæren flygtede nordpå, og de nåede i sikkerhed i Aalborg, hvor de forskansede sig. Da de kom flygtende syd fra, er de sandsynligvis kommet ind i byen gennem Vesterport. Nu begyndte et febrilsk arbejde med at udbedre og forstærke byens befæstning, og som et led i forsvaret blev bebyggelsen uden for Vesterport brændt af – den brændte jords taktik. Der var god grund til at skynde sig, for den 17. december om natten stod Johan Rantzau og hans hær uden for Aalborg efter en ilmarch op gennem Jylland. Johan Rantzau beskrev i et brev, hvordan han straks gav sig til at rekognoscere sammen med sine officerer, og da de tydeligt kunne høre, at forsvarerne arbejdede særdeles ihærdigt på at sætte forsvarsværkerne i stand, besluttede Rantzau ” *at han ville spise en tidlig morgensuppe med dem*”. Så ved daggry den 18. startede stormen på byen og borgen: ” *Altså begyndte vi at storme og stormede en god time eller halvanden. De værgede sig også mandigt og havde besat brystværnet med godt skyts. Dog gav Gud os lykken, så vi trængte ind med stormende hånd, og fjenderne blev alle nedhuggede*”. Han angiver antallet af dræbte modstandere ved stormen til mellem 800 og 900. Efter stormen kastede Rantzaus landsknægte sig over byen, der efter sædvane var givet til pris for plyndring, hvilket fik dødstallet til at stige blandt de besejrede. Stormen på Aalborg og den efterfølgende voldsomme plyndring af byen var selv i de tider en begivenhed, der gik frasagn om og som blev husket. Skipper Clement undslap hårdt såret, men han blev senere fanget og henrettet i Viborg. Under stormen på byen lå Sankt Peders kirke i kampzonen ved Vesterport, og kirken blev så ødelagt, at den efterfølgende blev taget ud af funktion sammen med kirkegården. I 1542 gav Christian 3. tilladelse til, at dens materialer måtte anvendes til bygningsarbejder på Budolfi kirke, og kirkegårdens jord blev udmatrikuleret. Herefter forsvandt et hvert synligt spor af Sankt Peders kirke og kirkegård.

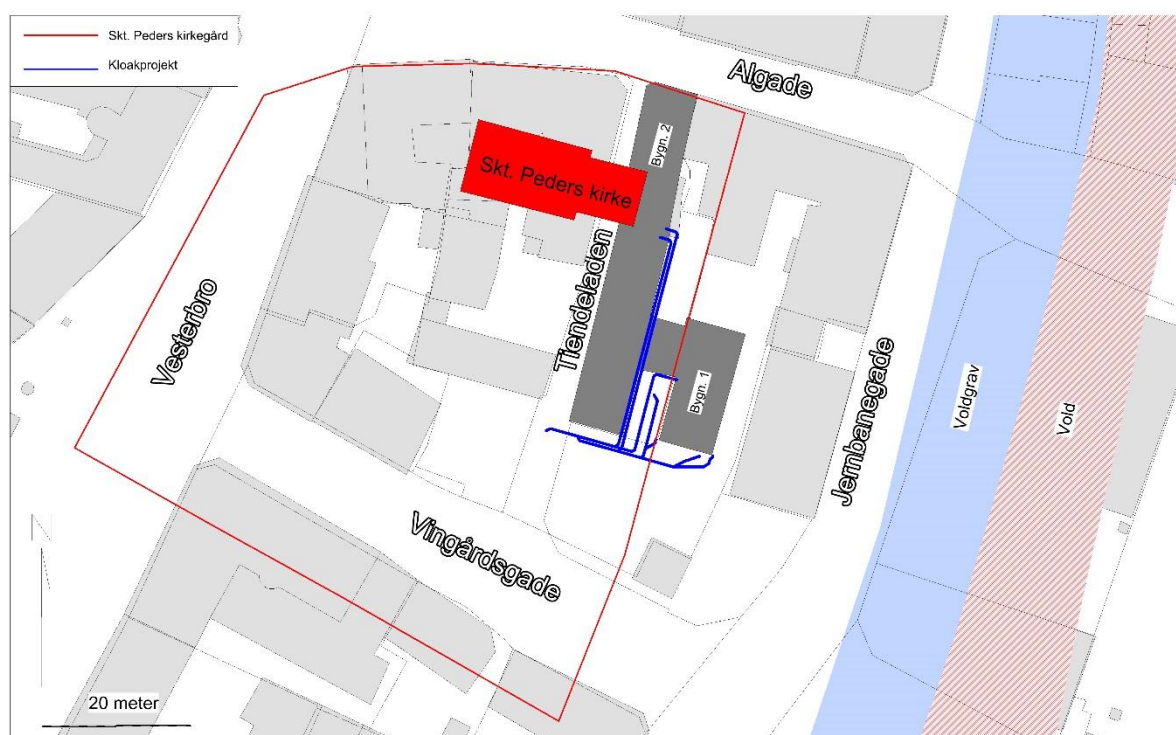
Undersøgelsens forhistorie

Men ved anlægsarbejder foretaget i 1907, 1930, 1967 og 1968 blev der blandt andet fundet spor efter kirken og det stendige, som har omgivet kirkegården samt efter en bygning, som kan have været kirkens tiendelade. Desuden er der fundet et utal af begravelser, hvoraf to var usædvanlige, idet de indeholdt så mange individer, at de blev betegnet som fællesgrave. I fællesgravene lå skeletterne hulter til bulter – nogle krumbøjede, andre oven på hinanden, hvilket tydede på, at gravlægningen var sket i al hast og uden nogen særlig omsorg for de døde. En voldsom begivenhed måtte være årsag til så mange døde på én gang, men hvilken? Stormen på Aalborg var meget voldsom, og man ved, at den kostede mange hundrede dræbte. Det faldt derfor naturligt at sætte begivenheden i forbindelse med Rantzaus angreb, og de gravlagte blev udnævnt til at være mænd fra Skipper Clements hær. Der blev dog ikke foretaget en antropologisk undersøgelse af skeletterne

i fællesgravene, så det vides ikke, om de døde udelukkende var mænd, eller om de havde synlige kampskader.

I forbindelse med Himmerland Boligforenings ombygning af Algade 61/ Tiendeladen 7, matr.nr. 387, til ungdomsboliger, skulle kloaksystemet på gårdspladsarealerne fornyes, og der skulle nedsættes en samlebrønd ved den sydlige facade til Tiendeladen 7. Anlægsarbejdet blev foretaget i november 2014, februar og april 2015. Aalborg Historiske Museum fulgte udgravningsarbejdet og fik herved lejlighed til at foretage arkæologiske undersøgelser på en del af den nedlagte Sankt Peders kirkegård.

AHM 6465 T12
Kloakeringsplan og Skt. Peders kirkegård

Undersøgelsens resultater

Ved undersøgelsen fandt vi fundamentrester til et østligt, nord-syd orienteret kirkegårdsdige, 33 grave med et enkelt individ i hver og 2 dele af en fællesgrav, der tilsammen indeholdt 18 begravede individer samt løsfundne knogler, som repræsenterede mindst 14 individer. Desuden fandtes et fragment af et søjleskaft, et fragment af en hjørnekvader af granit, fragment af en grønglaseret gulvflise og diverse kirkegårdsdrag – alt tilhørende den middelalderlige Sankt Peders kirke.

Ud mod Tiendeladen dukkede resterne af en mindre kælder fra nyere tid op.

Skeletterne blev registreret, optaget og derefter sendt til antropologisk undersøgelse ved Afdeling for Konservering og Naturvidenskab på Moesgaard Museum. Den nedenstående teksts oplysninger om skeletternes alder, sygdomme og skader er hentet i denne rapport (vedlagt 6093R1).

Udgravningen blev opdelt i 3 felter - felt 1 i gaden Tiendeladen, felt 2 og 3 i den ydre gård til Tiendeladen 7.

ÅHM 6465 T8
Oversigtsplan

I felt 1 fandtes 5 mænd, 3 kvinder og 1 barn. Blandt mændene viste en tegn på slidgigt og en uhelet hugskade på venstre over-og underarm, en på spedalskhed, en på tuberkulose og en på ernærings-sygdomme. Hos kvinderne viste en tegn på slidgigt, en på spedalskhed og en på ernærings-sygdomme. Aldersspredningen lå mellem 10 år og 60 år.

I udgravningsfelt 2, ud for den sydlige facade til Tiendelade 7, udgravedes resterne af en antagelig lav og meget smal kælder, der har ligget ud mod Tiendeladen. Der kan eventuelt være tale om en halvtagsbygning med portrum, som omtales i brandtaksationerne fra 1771-1810. Bygningen hørte til gårdkomplekset på matr.nr. 387, og ejendommen ejedes og beboedes i den omtalte periode af borgmester og rådmand Christian Rübner.

Under kældergulvet registreredes to grøftlignende, parallelle, øst-vest orienterede nedgravninger. Grøfterne har muligvis fungeret som fundamentgrøfter til to huse, der har stået gavl mod gavl. Nord for grøfterne lå et kraftigt nedbrydningslag af stærkt orangerøde vingetegl.

Blandt vingeteglene fandtes nogle få fragmenter af munke- og nonnetagsten og en stump af en teglflise med grøn glasur på oversiden. Teglflisen har antagelig været brugt som gulvflise i Sankt Peders kirke, idet der ved udgravning til nybyggeri i 1907, på det vestlige hjørne af Tiendeladen og Algade, matr.nr. 372, fandtes tilsvarende gulvfliser. Disse fliser blev solgt for 10 øre stykket til gulv i en villaforstue.

Lige under grøfterne fandtes to dele af en fællesgrav indeholdende 18 skeletter liggende direkte oven på hinanden, men det var tydeligt, at der måtte ligge flere uden for feltet. Fællesgraven har antagelig oprindelig udgjort et hele, men ved forstyrrelser er den blevet delt i en sydlig del med 8 skeletter en nordlig del med 10 skeletter. De afdøde lå korrekt placerede med hovedet i vest og fødderne i øst, og de nederste var blevet nedlagt med en vis form for omsorg. Men derefter var det tydeligvis gået hurtigt med at få de øvrige anbragt, idet de lå hulter til bulter.

Fundet af endnu en fællesgrav har naturligvis givet grobund for mange spørgsmål:

- er det vitterligt udelukkende mænd, som var begravet dér?
- viser knoglerne synlige tegn på, at de gravlagte har lidt en voldsom død?
- døde de som følge af stormen på Aalborg i december 1534?
- i bekræftende fald: tilhørte de så Clements hær, der hovedsagelig bestod af jyske bønder - eller tilhørte de Rantzaus hær, der hovedsagelig bestod af tyske lejesoldater – eller var det mænd fra Aalborg?

Til venstre ses den sydlige del af fællesgraven og til højre den nordlige del. Set fra øst.

Resultatet af den antropologiske undersøgelse viste, at 15 af de 18 skeletter tydeligvis var mænd, mens 3 sandsynligvis var kvinder. Der er en spredning i alder fra ca. 15 år til ca. 60 år, heraf har 8 af mændene været mellem 40 år og 60 år. Flere af mændene har været plaget af helbredsmæssige

dårligdomme – en har lidt af en voldsom betændelsestilstand i det ene knæ og skinneben, to af betændelse i skinnebenet. En døjede med udtalt slidgigt og tre med slidgigt i ryg eller nakke. En yngre mand var født med en deformeret ryg, en har været halt på grund af et forkert sammenvokset lår- og skinneben. Og endelig har en lidt under følgerne af fejl- eller underernæring, og samtidig har han haft voldsomme tandproblemer med cariesangreb og ubehandlede tandbylder, som har angrebet kæbeknoglen.

Har mændene så lidt en voldsom død, inden de endte i den store grav?

Det må man sige ja til, idet otte af dem var blevet tildelt hug-, stik- eller slagskader, som kunne ses på knoglerne: en har snitspor på kraveben og ved øjenbryn; en har hugsår i kraniet - et forfra og et bagfra, der næsten delte det, samt hugsår på skulderblad og ribben. To har afværgehug i den ene underarm, og en har fået et hug ved hoften. En har huglæsioner på kraniet og venstre side af kæben, og en har hugskade på bagsiden af et skinneben. Endelig er der en stakkel, som er blevet stærkt maltrakteret – han har fået en slagfraktur på kraniet, tre små og et stort hug på højre side af kæben samt et hug i halsen. Et hug har delt højre overarmsknogle, og to parallelle hug foran på højre lårben delte næsten knoglen. De nævnte hug-stik- eller slaglæsioner er blevet tildelt syv af mændene med de helbredsmæssige skavanker. Ud over de synlige skader kan mændene desuden være blevet tildelt læsioner i kroppens bløddele, hvilket også gælder for de ti øvrige mænd i graven. Øverst i graven fandtes en hel del løse knogler, hvor af mange havde hug- og snitspor. De løse knogler repræsenterer yderligere ca. 14 personer.

Kløvet kranium og kraniebrud.

Kranium med hugskader og kraniebrud.

Den antropologiske undersøgelse af den seneste fællesgrav viser tydeligt, at de gravlagte har været udsat for alvorlig vold, inden de blev begravet. Det faktum taler stærkt for, at såvel den som de to tidligere fundne fællesgrave indeholdt mænd, som blev dræbt under stormen på Aalborg i 1534.

Betegnelsen fællesgrav er et neutralt ord, der blot beskriver, at flere mennesker er begravet i samme grav, mens betegnelsen massegrav leder tanken hen på krig og massakrer. En massakre var netop, hvad de belejrede i Aalborg oplevede den 18. december 1534, så man kan vel med god samvittighed kalde de tre fællesgrave for massegrave. Der fandtes ikke spor efter ejendele, tøj eller fodtøj blandt skeletterne, hvilket tyder på, at de er blevet ribbet for alt af værdi, inden de er endt i graven. De helbredsmæssige skavanker, som mændene i den seneste grav har været plaget af tyder på, at det var mænd præget af hårdt fysisk arbejde, og at de kan have været en del af Skipper Clements folk – enten bønder eller mænd fra Aalborg. Det er svært at forestille sig dem som soldater i Rantzaus hær af professionelle lejetropper.

Fra den nyeste grav er der udtaget prøver af knoglematerialet til kulstof-14 datering og isotopanalyse, som forhåbentlig vil kunne belyse mændenes tilhørsforhold nærmere. Resultatet af denne undersøgelse forventes i løbet af 2016.

Under massegraven fandtes yderligere 13 grave med hver et skelet. Af de 13 begravede var de 11 mænd og 2 var børn. Der er en spredning i alder fra ca. 17 år til ca. 60+ år, heraf har 6 af mændene været mellem 20 år og 50 år.

En af disse mænd havde lidt under følgerne af fejl- eller underernæring, og en var hårdt angrebet af tuberkulose. Nestoren blandt mændene havde levet for godt, så han led af skavanker forårsaget af overvægt og diabetes 2.

I felt 2's udvidelse mod øst, felt 3, lå 9 enkeltbegravelser. Af de begravede individer var 4 kvinder, 1 sandsynligvis kvinde, 2 var mænd og 2 var børn. Den yngste kvinde var omkring 19 år og den ældste muligvis 60 år. Den ene mand var en moden mand på ca. 45, mens den anden mand var omkring 20 år gammel. Den 19-årige kvinde døde sandsynligvis som følge af medfødt syfilis. Desuden har hun været fejl-eller underernæret.

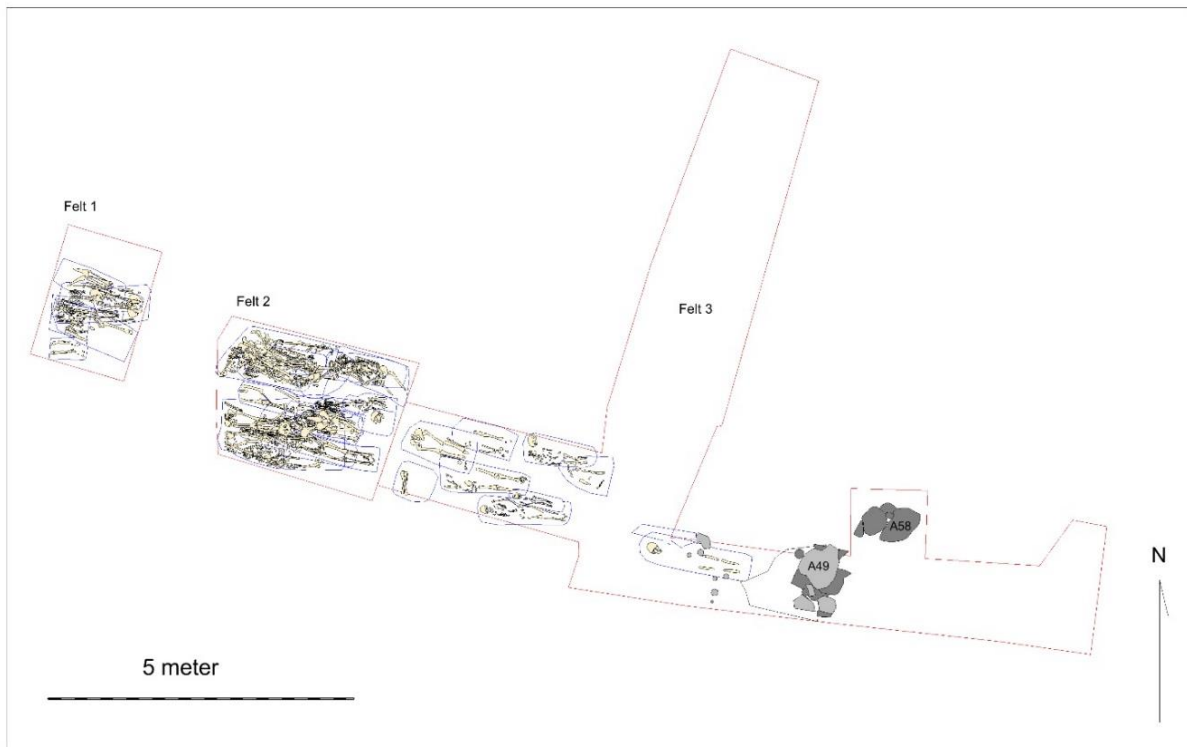
De første tilfælde af syfilis skal være konstateret i Europa i 1495.

Den midaldrende kvinde også har været fejl-eller underernæret, og hun havde tre tandbylder, som har forårsaget knogledestruktion og kronisk betændelse flere steder i kraniet. Denne tilstand kan have ført til blodforgiftning og død.

Også den mand, som lå østligst i feltet har været fejl- eller underernæret.

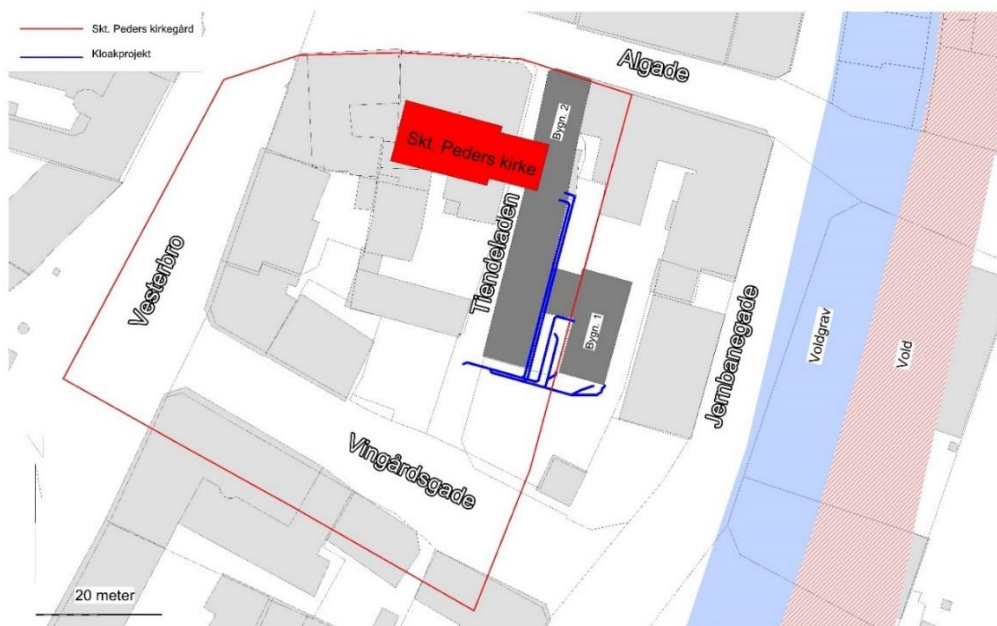
Knap en meter øst for den østligst liggende mand dukkede de nederste lag af et nord-syd orienteret kampestensfundament op. Fundamentet, der antagelig har båret en mur, tolkes som en del af den østlige kirkegårdsafgrænsning.

Ved nedlæggelse af kirkegården blev overfladen dækket af tilførte jordlag, og i det ene lag fandtes en lille tynd bronzeplakette med prægning på den ene side: øverst A og Ω, derunder årstallet 154?; årstallet er delt af et underliggende våbenskjold med Fleur de lis. Våbenet henviser muligvis til Axel Juul til Willestrup, som var lensmand på Aalborghus Slot fra 1535/36 til 1549. Det er uvist, hvad plaketten har været brugt til.

Den indre gård

Udgravning til fornyelse af kloaksystemet fortsatte i den indre gård, der på nedenstående oversigtsplan ses på den nordlige side af bygningen mellem bygning 1 og 2.

Langs mellembygningens nordlige mur blev der med minigraver gravet en grøft med en bredde på ca. 1 m og en dybde på ca. 1,20 m. I den østlige del af udgravningen, langs den nordøstlige side af mellembygningen, fremkom det nederste af et lille kælderrum, hvis gulv i den østlige side var belagt med mursten fra nyere tid, mens den vestlige side var belagt med brosten. Kælderrummet var fyldt op med murstensbrokker, der hovedsagelig bestod af nyere tids sten, men også af munkesten, mørtel og enkelte stykker tagsten, heraf én bæverhale. Desuden sås en del trækul og aske.

Kloakrøret skulle skydes under mellembygningen, hvorfor brostensbelægningen blev bortgravet for at give den rette dybde. Under brolægningen lå et kompakt, fedtet, fugtigt og sort affaldslag med en del kridtsmuld. Midt for mellembygningens facade mod syd blev der gravet et ca. 1,20 dybt hul til modtagelse af kloakrøret. Hullet viste samme sorte, humøse lag, som var set i den indre gård.

Ved den fortsatte udgravning af kloakgrøften mod nord i den indre gård registreredes udelukkende opfyldningslag. Nederst lå et gråt, klægt lag uden nogen særlig struktur; der over et blandet, gråt muld-/sandlag indeholdende nedbrydningsmateriale i form af teglstensbrokker, hvoraf nogle var fragmenter af munkesten. Laget indeholdt desuden meget mørtelsmuld, lidt tagsten af forskellig art og nogle små kampesten.

Der blev ikke observeret humane knogler i opfyldningen.

Sammenfatning og perspektivering

I 1907 blev de gamle bygninger på det nordvestlige hjørne af Algade/Tiendeladen – Algade 65, matr.nr. 372 - nedrevet, hvorefter der blev opført nye. Ifølge en avisartikel i Aalborg Stiftstidende fra den 24. maj 1907, stødte man ”ved udgravningen af grunden på hjørnet af Algade og Tiendeladen på fundamenterne til St. Peders kirke. Kirkens Fundamenter er af svære Kampesten, og man ser tydeligt, at Taarnet har ligget mod Vest. Derfra har Skibet gaaet mod Øst, helt ned til Brødr. Nielsens Butik”. Der fandtes desuden en del bly og gulvfliser af glaseret teglsten. Firmaet Brdr. Nielsen ejede ejendommen på det nordøstlige hjørne af Algade 61/Tiendeladen 7. Firmaet var et møbelsnedkeri med butik i den nordlige del af ejendommen, svarende til det nordligt liggende bindingsværkshus, og produktion i den sydlige, grundmurede del af ejendommen.

I 2000 udskiftede Aalborg Kommune kloakrør i Tiendeladen, fra Vingårdsgade i syd til omtrent 10 m syd for Algade. Ved den arkæologiske overvågning af anlægsarbejdet registreredes et fundament opbygget af en blanding af store og små kampesten i den nordlige del af udgravningen.

Fundamentet strakte sig øst-vest over Tiendeladen ud for bindingsværkshusets sydvestlige hjørne.

På strækningen fra Vingårdsgade til fundamentet observeredes en hel del humane knogler fra forstyrrede grave, mens der nord for fundamentet ikke sås knogler.

Sammenholder man oplysningerne i ovennævnte avisartikel med fundet af fundamentet i Tiendeladen samt munkestensbrokker, mørtelsmuld og små kampesten i den nordlige del af den indre gård til Algade 61, tyder det på at Sankt Peders kirke har ligget på nogenlunde det sted, som angives på nedenstående oversigtsplan.

AHM 6465 T13
Oversigtsplan over anlæg
i tilknytning til Skt. Peders kirkegård

Fundamentet kan have været en del af kirkens nordlige fundering – enten under skib eller kor. Udgravningens almindelige begravelser rummede sandsynligvis hovedsagelig mennesker, der hørte til Sankt Peders sogn. De har levet et liv præget af hårdt arbejde og sygdomme, og enkelte har i perioder manglet tilstrækkelig ernæring.

Den antropologiske undersøgelse, som blev foretaget af skeletterne i massegraven viser tydeligt, at de gravlagte dér var mænd, og at de har været udsat for alvorlig vold, inden de blev begravet. De helbredsmæssige skavanker, som mændene i fællesgraven har været plaget af tyder på, at de har levet et liv svarende til de øvrige begravedes, hvilket taler for, at de har været en del af Skipper Clements folk – enten bønder eller mænd fra Aalborg og omegn.

Begravelsen af de dræbte i massegraven ser ud til at være den sidste begravelseshandling, som blev foretaget på Sankt Peders kirkegård. Efter nedlæggelse af kirkegården blev området givet fri til bebyggelse. Et af de huse, som blev bygget her, er det endnu stående bindingsværkshus Algade 61/Tiendeladen 7.

Januar 2016

Bente Springborg
Arkæolog

Udgravningsdata

Nordjyllands Historiske

Tiendeladen 7/Algade 61, Aalborg

Museum jnr. 6465

- Fund & Fortidsminder: 120516-126
- Kulturstyrelsen jnr. 2014-7-24.02/NJM-0026
- Bygherre: Himmerland Boligforening, afd. 76
- Undersøgt areal: 65 m²
- Deltagere i udgravningen:
 - Arkæolog Bente Springborg
 - Arkæolog Christian Vrængmose Jensen
 - Arkæolog Susanne Østergaard
 - Arkæolog Christian Klinge
 - Dokumentationsmateriale (fund, fotos, opmålinger m.v.) opbevares på Aalborg Historiske Museum, Vang Mark 25, 9380 Vestbjerg